

Jardins històrics a Catalunya: conceptes, criteris i pautes

JARDINS I JARDINERS: ART, CIÈNCIA I OFICI ALS PAÏSOS CATALANS

**Jardins històrics a Catalunya:
conceptes, criteris i pautes**

Jardins històrics a Catalunya: conceptes, criteris i pautes

Aquesta obra ha estat elaborada pel grup de treball
Jardins i Jardiniers: Art, Ciència i Ofici als Països Catalans

Redactors:

Xavier Argimon, Mireia Barnadas, Jordi Cartaña, Maria Mercè Compte, Maria Alba Fransi,
Carme Lacambra, Fàtima López, F. Xavier Martínez, Lluís Rius i Montse Rivero

Col·laboradors:

Marta Badia, Joaquim Camps, Albert Cubeles, Teresa Garceran, Camila González,
Carme Hilarío, Margarita Kirchner, Lluís Pons, Cristina Porras, Anna Maria Rauret
i Josep Maria Vives

© Institució Catalana d'Estudis Agraris, filial de l'Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: maig del 2023

Text revisat lingüísticament per la Unitat d'Edició del Servei Editorial de l'IEC

Disseny i maquetació: Gerard Medina DG

ISBN: 978-84-9965-711-0

Els continguts de JARDINS HISTÒRICS A CATALUNYA: CONCEPTES, CRITERIS I PAUTES estan subjectes —llevat que s'indiqui el contrari en el text, en les fotografies o en altres il·lustracions— a una llicència Reconeixement - No comercial - Sense obres derivades 3.0 Espanya de Creative Commons, el text complet de la qual es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>. Així, doncs, s'autoritza el públic en general a reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada.

SUMARI

PRIMERA PART

Introducció	9
Els jardins en el pensament intel·lectual i artístic de Catalunya	13
L'art dels jardins	15
L'art dels jardins a Catalunya	19
La salvaguarda dels jardins històrics	23
El marc legal i documental	27
La legislació estatal i autonòmica	27
Convencions i recomanacions internacionals	28
Altra normativa	31

SEGONA PART

El jardí històric	35
Criteris per a la catalogació d'un jardí històric	39
Pautes per a determinar les intervencions en un jardí històric	41
Recerca històrica	41
Lectura i interpretació del jardí	43
Tipologies d'intervenció en un jardí històric	47
La responsabilitat social dels jardins	51

ANNEXOS

Glossari	55
Bibliografia	59

PRIMERA PART

INTRODUCCIÓ

Jardins i Jardiners: Art, Ciència i Ofici als Països Catalans és un grup de treball que forma part de la Institució Catalana d'Estudis Agraris (ICEA), filial de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). El grup va ser creat l'any 2009 per professionals de diferents disciplines acadèmiques preocupats per la fragilitat i el desequilibri de coneixement que hi ha entorn del patrimoni jardiner dels Països Catalans. Alguns dels seus objectius principals són vetllar per la protecció dels jardins i la preservació de la memòria històrica (tant dels jardins com dels seus creadors), i crear opinió pública sobre la importància i protecció dels jardins.

La competència de catalogació i preservació dels jardins històrics correspon a la Generalitat de Catalunya (Llei 9/1993, del 30 de setembre, del patrimoni cultural català) i és aquesta administració la que ha d'establir, amb l'assessorament d'experts competents, les disposicions legals i administratives apropiades per a identificar, inventariar i protegir els jardins històrics.

Des de Jardins i Jardiners hem considerat que és important fer una revisió exhaustiva de la consideració que es té dels jardins històrics en els àmbits nacional i internacional, i hem cregut també que cal establir uns criteris comuns sobre els jardins històrics i la definició i els valors que han de tenir, així com sobre les

directrius que han de servir per a catalogar-los i per a establir les recomanacions d'intervenció que s'hi hagin de dur a terme.

L'objectiu final d'aquest document és, doncs, elaborar unes reflexions sobre els jardins històrics que puguin ajudar en la tasca de catalogació i preservació dels jardins. En aquest sentit, l'esforç fet pels departaments de Territori i Sostenibilitat i de Cultura de la Generalitat de Catalunya per a la sistematització de la protecció en el planejament urbanístic, amb el document *Directrius de contingut per als catàlegs de béns protegits i plans especials de protecció* (en endavant, DC, 2013), és una bona base sobre la qual treballar per a donar valor als jardins històrics i preservar el patrimoni jardiner.

Amb el benentès que és el Departament de Cultura qui ha de fixar la validesa i les darreres actualitzacions de conceptes i definicions, des de Jardins i Jardiniers aportem unes primeres reflexions sobre el document DC.

La Llei del patrimoni cultural català, en l'article 7 del capítol I, corresponent als béns culturals d'interès nacional (BCIN), defineix el jardí històric com un «espai delimitat que és fruit de l'ordenació per l'home d'elements naturals i que pot incloure estructures de fàbrica». Aquesta definició expressa molt bé la doble ànima dels jardins: es tracta d'una obra d'art, treballada principalment amb elements naturals. Aquesta dualitat queda emfatitzada per la frase «Et la nature ne fait point non plus de jardins», popularitzada per un dels pioners de la salvaguarda dels jardins històrics a Europa, el paisatgista belga René Pechère (1908-2002), i manllevada al filòsof Alain, pseudònim d'Émile-Auguste Chartier (1868-1951).¹

1. É. CHARTIER, *Vingt leçons sur les Beaux-Arts*, París, Gallimard, 1931, p. 185.

Reconeguda, per tant, la creació del jardí per part de l'ésser humà com a element essencial, considerem que la inclusió del jardí històric dins de la tipologia de béns ambientals i paisatgístics que es fa en el document DC no és la més adequada, atès que les directrius que són aplicables a aquesta tipologia no tenen en compte la participació humana en la creació del bé.

A tall d'exemple, en la descripció dels nivells d'intervenció sobre els béns socioculturals, etnològics, naturals, paisatgístics i ambientals, es determina que les intervencions en aquesta tipologia de béns poden ser de conservació o de millora, definides tal com es recull a continuació.

- **Intervenció de conservació:** intervenció que té com a objectiu la protecció, mitjançant la gestió de l'ús dels recursos naturals com són el sòl i el paisatge, així com el manteniment, la rehabilitació, el restabliment i l'increment, si escau, de les poblacions.
- **Intervenció de millora:** conjunt d'intervencions físiques que tenen com a objectiu l'adequació o millora de l'exemplar o de les condicions de l'hàbitat, juntament amb el manteniment de les característiques morfològiques.

Aquestes definicions s'ajusten perfectament a tot allò que té a veure amb la natura; això no obstant, no recullen aquelles intervencions que han de salvaguardar el component artístic o arquitectònic, algunes de les quals es troben molt ben definides en els nivells d'intervenció detallats, per exemple, per als béns arquitectònics.

Més enllà de la catalogació d'un jardí en un determinat nivell de protecció, correspon a l'autoritat competent determinar i autoritzar o no les intervencions que es proposin sobre aquest bé. De tota manera, cal tenir sempre present que per a tutelar i preservar un jardí, així com per a mantenir-lo, conservar-lo o in-

tervenir-hi, se'n requereix un coneixement profund, la qual cosa comporta estudiar analíticament tots els components del jardí: documentals, històrics, arquitectònics, artístics, de disseny, vegetals, hídrics, geològics, topogràfics, ecològics, mediambientals, etc. Això implica, necessàriament, una contribució conjunta imprescindible de moltes disciplines diferents.

ELS JARDINS EN EL PENSAMENT INTEL·LECTUAL I ARTÍSTIC DE CATALUNYA

Ja des de les civilitzacions antigues, el jardí ha esdevingut un espai proveïdor de serveis etnobotànics i ambientals i d'estímul per als sentits, un lloc on es pot assossegat la ment i donar pas a la reflexió i al desenvolupament del pensament intel·lectual i artístic, contribució que ha anat continuant amb el pas dels segles. Els jardins, fets amb elements de la natura, ens la mostren domesticada i modelada a voluntat de qui els va crear.

La tradició en la creació de jardins és determinada pels condicionants climàtics i geogràfics locals i per la voluntat expressiva en la domesticació de la natura creant jardins i parcs, o atenent el paisatge des de l'estètica. Com en totes les cultures, el jardí acaba recollint la idea de l'imaginari mític i paradisiac i ofereix mostres ben diverses en les configuracions que donen riquesa al conjunt.

Els jardins han estat presents al llarg de la història, ja sigui representats de manera artística —mimèticament, simbòlicament o en al·legoria—, ja sigui en presentació per si mateixos, creant una il·lusió tridimensional. Són sovint llocs d'ostentació i prestigi, de repòs, de passeig, de gaudi, etc., segons quin fos el propòsit i el desig de la persona que els va impulsar. Des de ben antic han ornamentat i embellit la vida de l'ésser humà creant espais públics o

privats —en evolució constant des de la primigènia concepció utilitària com a horta fins al gaudi com a espai lúdic ciutadà— i han aportat una dimensió amable a la quotidianitat. Al llarg de la història de l'art i de la història de la literatura, podríem recollir un ampli i variat conjunt d'artistes, literats i compositors que han pres el jardí com a motiu de les seves creacions artístiques, literàries i musicals.

A més dels seus valors estètics com a manifestació artística, els jardins aporten valors ètics, culturals, socials, mediambientals, de salut i de benestar que sumen a l'hora de reconèixer-los com a patrimoni. La memòria i la vivència seran els valedors de la seva persistència.

Si hi ha hagut un període d'excel·lència en l'art dels jardins a Catalunya, aquest s'inscriu en el projecte de modernitat que va ser el Noucentisme. Mai cap període anterior o posterior no ha donat senyals tan clars i inequívocs d'una voluntat expressiva pròpia des de la concepció de l'art. El Noucentisme va promoure la conscienciació, la mesura, l'ordre, la proporció i l'equilibri en les arts aplicades, posades totes en relació amb la projecció del jardí, tenint més en compte que mai el medi i la matèria. Pensadors, societats, intel·lectualitat, premsa divulgadora, viatges especialitzats i excursions científiques a la recerca dels orígens i de la salvaguarda del patrimoni crearen un ideari raonat per a la configuració dels jardins a Catalunya, tant pel que fa a l'àmbit privat com, sobretot, en el públic, tendint a la idea de bellesa pública com a bé bell i comú.

El Noucentisme va aportar la creació d'institucions (escoles específiques, com ara l'Escola Superior de Bells Oficis, i, en concret, l'Estudi de l'Art del Jardí) que donaren sortida a noves concepcions i propostes en jardineria i a un nou urbanisme. Es

recuperà la tradició, en aquest cas, remetent a la masia catalana i a l'arquitectura barroca i popular; es creà un nou urbanisme amb les ciutats jardí, fent una atenció especial al verd ciutadà; es trencà amb les tradicions jardineres romàntiques prèvies, tant en filosofia com en formalització, i s'incorporà el concepte de llatinitat, vinculat a la nostra cultura i tradició més arcàdiques, fet que vingué acompanyat de la introducció d'elements arboris i arbustius concrets (atenent criteris de clima i geografia locals). Tot plegat, amb l'arquitectura i les arts aplicades, donà una estètica molt característica d'aquest moment creatiu i expressiu, configurant un projecte pretesament nacional adaptat fidelment al paisatge i caràcter propis.

L'ART DELS JARDINS

Tot i que Egipte i altres cultures de l'antiguitat ja tenien jardins, és durant l'època romana que adquireixen una certa importància, especialment per la influència que van exercir sobre les jardineries posteriors. D'una banda, van aparèixer les vil·les fora ciutat, que en aquells temps sovint ja tenien la funció de segona residència. Eren unitats agrícoles en què la part més propera a l'habitatge estava enjardinada. De l'altra, els jardins urbans, molt més petits però molt valorats, es van configurar a la part central del peristil i van ser imitats amb poques variacions per la jardineria hispanoàrab en les arcades dels patis, en els claustres enjardinats de monestirs i esglésies medievals. També són l'origen dels porxos en patis o eixides que hi ha a moltes cases de la Mediterrània.

Els romans van crear l'ofici de jardiner —o *topiarius*—, que va quedar perfectament diferenciat del d'agricultor. Van aportar

l'art de retallar les plantes i noves eines, moltes de les quals són encara, amb poques variacions, les que s'utilitzen avui. També van generalitzar algunes tècniques com l'empelt i el monocultiu. L'estètica dels jardins romans va inspirar els jardins posteriors fruit de la recuperació dels ideals clàssics (renaixentistes, barrocs i neoclàssics).

En la cultura medieval cristiana, el jardí va quedar relegat al claustre, tot i que els monestirs tenien horts annexos amb plantes medicinals i alimentàries. El jardí tenia una significació principalment religiosa i intentava reproduir el paradís o altres escenes bíbliques.

En el segle xv, mentre Europa es dessagnava en guerres diverses, al nord d'Itàlia va aparèixer una cultura nova: el Renaixement. L'home es va erigir en el centre de totes les coses per davant de les creences divines. Aquests valors humanistes provenen de la cultura clàssica. La jardineria no va ser menys i va adoptar també aquesta filosofia.

Els jardins, influïts per les vil·les romanes enjardinades, eren de tipus formal, de manera que la línia recta i l'estructura ortogonal determinaven els nombrosos eixos de simetria. Amb la valoració de les vistes i de la perspectiva es construïren les vil·les en llocs elevats, des d'on es podia disposar d'esplèndids panorames, i també fora de les ciutats. Aquest fet obligà els jardins a tenir una part arquitectònica important, amb la construcció de terrasses, escales i murs de contenció com a elements de suport de la vegetació que s'hi havia d'implantar.

En general, els parterres eren formats per peces simètriques retallades amb un punt d'aigua al mig o una estàtua. La geometria era senzilla. També s'ornava el jardí amb estàtues de tall clàssic i amb grutes que representaven els misteris interiors de la Terra.

L'aigua tenia una presència molt notòria tant encalmada com en moviment, formant cascades, brolladors, etc. La jardineria renaixentista s'estengué per tot Europa i s'acabà a finals del segle XVII, amb la irrupció dels grans regnes europeus.

A l'època del Barroc, la jardineria restà molt lligada a les monarquies absolutes de l'època i els jardins evolucionaren cap a models de grans parcs, molt ostentosos. L'estil barroc, mal anomenat *estil francès*, es va iniciar a França el 1650 amb la construcció de Vaux-le-Vicomte per André Le Nôtre, seguit pels jardins de Versalles. Es va escampar per totes les corts europees fins a finals del segle XVIII, quan es va acabar sobtadament amb l'esclat de la Revolució Francesa.

Tot i que es mantingueren algunes característiques de la jardineria formal anterior, com ara la topiària, les simetries, el tractament de l'aigua o l'ús d'estatuària, es van aportar elements nous que permetien diferenciar-la clarament de la jardineria renaixentista. El jardí havia de semblar molt més gran del que era mitjançant perspectives, *trompe-l'oeil* i altres enganys. També es reforçà la fracció verda del jardí en detriment de l'arquitectònica, la qual cosa obligà a construir els jardins en superfícies més planes. Els parterres i les platabandes eren de grans dimensions, rodejats per vorades retallades. A l'interior, complicadíssima topiària amb dibuixos de *broderie* i arabescos, fets sovint amb boix nan i utilitzant sorres i terres de colors per a embellir-los.

Alhora que floria aquest estil per tot el vell continent, a la Gran Bretanya apareixia una nova concepció del jardí: el jardí paisatgista, que amb els anys es va acabar imposant a tot Europa. Inlluït molt directament per la pintura paisatgista, també intervingien en la seva configuració altres aspectes de la vida política, científica i educativa d'Anglaterra.

L'estil pretenia reproduir la naturalesa verge en el jardí. Bons arbres i gens de flor. També es feia un tractament naturalista de l'aigua, amb llacs i rius. Va desaparèixer la línia recta i la geometrització del jardí. Normalment s'establí un itinerari al voltant del llac amb punts amb unes vistes destacades. Aquest primer estil paisatgista rebé la denominació de *pintoresc* i es basava principalment en la contemplació de bones vistes sobre el jardí. Fascinats per les ruïnes italianes observades en el Grand Tour de l'aristocràcia anglesa, es van incorporar al jardí anglès ruïnes clàssiques i, posteriorment, elements de caràcter medieval, com ara ponts i esglésies, que imitaven els estils romànic i gòtic.

A la segona meitat del segle XVIII, William Chambers introduí el paisatgisme romàntic, en el qual el jardí no tan sols s'havia de contemplar, sinó que s'havia de viure des de dins i havia de causar emocions. El coneixement de la cultura xinesa va fer que els jardins s'omplissin de *chinoiseries*.

En el canvi de segle es va produir un retorn al formalisme geomètric amb l'aparició de l'arquitectura neoclàssica. Es recuperà un jardí amb línies clàssiques molt semblant al del Renaixement.

Amb els anys, ja ben entrat el segle XIX, la jardineria es va anar democratitzant i l'interès pel verd s'estengué a les classes mitjanes. Aparegueren les primeres revistes especialitzades i l'estil evolucionà cap a una manera eclèctica que rebé el malnom de *estil jardinesc*. Normalment, en la zona més propera al voltant de l'habitatge es construïa un jardí geomètric, mentre que, a mesura que te n'allunyaves, hi apareixia el parc, molt més naturalitzat. En aquella època es posaren de moda les plantes exòtiques (com més rares, millor). En conseqüència, es van multiplicar els hivernacles i umbracles moderns de ferro i vidre, amb la qual cosa van aparèixer els jardins temàtics i es van recuperar les grutes. També ha estat

el segle en què va aparèixer la jardineria pública, totalment in-existent fins llavors, i que tenia aquestes mateixes característiques.

Finalment, a la dècada de 1930, la jardineria, a través de l'arquitectura i la Bauhaus, evoluciona cap al racionalisme. A partir dels anys cinquanta, podem considerar que ja no hi ha un estil general de jardineria i que cada autor crea els jardins segons les seves idees.

L'ART DELS JARDINS A CATALUNYA

La història dels jardins a Catalunya és una dolça cosa a fer, en la qual els primers treballs que hi hem dedicat ens han donat amb eloqüència la prova de la continuada persistència de l'eixida, conservant el seu aire antic al llarg de l'edat mitjana. La Torre Pallaresa, reminiscència de la casa senyorial catalana amb jardí del XVI, el pati dels Tarongers (Palau de la Generalitat de Catalunya), el claustre de Pedralbes.

Joaquim FOLCH I TORRES, «Els bells jardins de Barcelona»,
La Veu de Catalunya (1914), núm. 246

Les primeres evidències de jardins que tenim a Catalunya daten de l'època romana i es troben localitzats en les vil·les pertanyents a les classes adinerades. Disposaven de jardins d'esbarjo i eren una representació del món idealitzat. El jardí de la vil·la romana dels Munts a Altafulla o els peristils de les cases romanes 1, 2A i 2B de la ciutat romana d'Empúries en són uns bons exemples. A l'època medieval, els jardins adoptaren una forma geomètrica i s'adossaren als palaus com a espais privats i en claustres com a espais religiosos comunitaris. Molts tenien elements comuns com

ara murs, un pou, un safareig. Els *berceaux*, habituals en els jardins medievals de l'Europa central, van ser substituïts en els països mediterranis pels claustres. La geografia catalana és plena d'exemples de claustres que havien estat plantats, entre els quals destaca el claustre major del monestir de Poblet.

Els jardins majestuosos del Renaixement i del Barroc no es troben representats a Catalunya, atès que no hi va haver una cort estable. Existeix, però, l'evidència de l'existència d'un jardí de tall renaixentista, situat a Horta, Barcelona, a la casa propietat d'Ignasi Fontaner. Allà es van allotjar durant uns dies de 1709 l'arxiduc Carles III i la seva esposa, Elisabet Cristina de Brunsvic-Wolfenbüttel.²

La influència de la jardineria renaixentista i barroca és, però, evident en molts dels jardins que es feren a Catalunya en períodes posteriors, gràcies a la similitud de les condicions climàtiques. L'exemple més destacat n'és, sens dubte, el jardí del Laberint d'Horta, iniciat a finals del segle XVIII. Tanmateix, al llarg del segle XIX hi hagué molts altres jardins privats, com ara Can Gomis o Can Glòria, avui desapareguts, o bé nous conceptes de parcs i jardins públics com la Devesa de Girona, els Camps Elisis de Lleida o el parc de la Ciutadella a Barcelona.

Ja entrat el segle XX, la figura del francès Jean-Claude-Nicolas Forestier fou clau per a la renovació de l'art del jardí, d'inspiració mediterrània. Aquesta tradició es va instaurar amb força a Catalunya amb el Noucentisme en els jardins de Laribal, els jardins del Teatre Grec o el parc del Guinardó del mateix Forestier i va ser continuada pels seus deixebles, Nicolau Maria Rubió i Tudurí, Joan Mirambell i Artur Rigol. Un capítol a part són el Park Güell,

2. Aquest jardí, avui desaparegut, es troba representat en un plànol en color que hi ha a l'Arxiu de Protocols de Barcelona, Josep Amat i Reixach, vuitè manual, 1728 (foli 1168, 11.12.1728).

d'Antoni Gaudí, o els Jardins Artigas de la Pobla de Lillet, atès que en cap moment no es pot parlar de jardins d'estil modernista.

Rubió i Tudurí és autor, entre altres, dels jardins públics de la plaça de Francesc Macià, el Turó Park, els jardins del Palau de Pedralbes i dels jardins privats de Santa Clotilde i del Putxet. Joan Mirambell va treballar gairebé exclusivament en jardineria privada i la seva obra s'inscriu clarament en dos estils. El Noucentisme de la primera època, amb projectes com el jardí d'Amado Carerras a Blanes, i el racionalisme promogut a Catalunya pels arquitectes del GATCPAC (Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània), que Mirambell va aplicar a la terrassa de la Casa Tecla Sala, avui seu de la Conselleria de Justícia. La figura del racionalista Artur Rigol és avui encara molt desconeguda. És l'autor de la reforma dels jardins de l'Edifici Històric de la Universitat de Barcelona.

LA SALVAGUARDA DELS JARDINS HISTÒRICS

La reivindicació del jardí com a obra d'art es remunta, com a mínim, a finals del segle XIX i es va centrar, gairebé únicament, en l'obra teòrica del paisatgista Édouard André (1840-1911) i en els treballs dels restauradors de jardins com Henri Duchêne (1841-1902) i el seu fill Achille Duchêne (1866-1947). No és fins a la dècada de 1960 que es pren consciència de la necessitat de considerar els jardins patrimoni que s'ha de preservar, i neixen organismes destinats a vetllar per conservar-los i valorar-los.

L'any 1965 es va crear l'ICOMOS (International Council on Monuments and Sites), una organització no governamental propera a la UNESCO i amb seu a París, consagrada a promoure la teoria, la metodologia i les tècniques de conservació del patrimoni, basant-se principalment en la carta internacional del 1964 sobre la conservació de monuments i llocs històrics, coneguda com a Carta de Venècia.

Tres anys més tard, el 1968, l'IFLA (International Federation of Landscape Architects), entitat que havia estat fundada el 1948 a Cambridge, va crear la secció de jardins històrics, que perseguia els objectius següents:

- Fer una llista dels jardins històrics existents al món.

- Fixar els mitjans de protecció, de conservació, de restauració i de manteniment de cadascun dels jardins, els quals havien de ser reconeguts com a dignes d'atenció.
- Analitzar i consignar les regles de composició, de l'arquitectura i ordre vegetal, locals i de l'entorn immediat, que han de ser respectades per aquells que es fan càrrec del jardí.
- Intervenir amb energia per a evitar la destrucció dels jardins valuosos.

Aquestes preocupacions eren comparables a les que tenia l'ICOMOS amb referència als monuments històrics, de manera que el 1971 es va fundar a Fontainebleau el Comitè Científic de Jardins i Llocs Històrics (ICOMOS-IFLA),³ l'objectiu del qual era inventariar i catalogar els jardins històrics com a elements patrimonials i vetllar per conservar-los.

L'any 1981, el congrés d'ICOMOS-IFLA, celebrat a Florència el 18 de maig i presidit pel paisatgista belga René Pechère, va concloure amb la redacció i adopció de la Carta de Florència, que, a l'article primer, estableix que: «un jardí històric és una composició arquitectònica i vegetal que, des del punt de vista de la història o de l'art, té un interès públic. Com a tal, és considerat monument». La Carta de Florència va ser adoptada com a document doctrinal per l'ICOMOS i els seus vint-i-cinc articles han estat, des d'aleshores, el marc teòric quan es vol intervenir en jardins històrics.

3. El grup fundacional estava format per Jette Abel, Carmen Añón, Pier Fausto Bagatti Valsecchi, Olga Baseova, Hans Dorn, Jean Feray, Marie Jeanne Geerts, Gerda Gollwitzer, Ursula Gräfin zu Dohna, Harry Gunther, Dieter Hennebo, Elizabeth MacDougall, Annie van Marcke, Elena Mikkailovna Micoulina, Anthony Mitchell, Monique Mosser, René Pechère, Tom Wright i M. Yokoyama.

L'any 1992, el Comitè de Patrimoni Mundial de la UNESCO va incloure una nova categoria de béns patrimonials, els paisatges culturals, com a obres combinades entre la natura i l'ésser humà. Es va dividir en tres categories, la primera de les quals era el paisatge clarament definit, concebut i creat intencionadament per l'home i per raons estètiques, categoria en la qual s'inscriuen clarament els jardins històrics. A conseqüència d'aquesta nova categoria, el Comitè Científic d'ICOMOS-IFLA va canviar el seu nom pel de Comitè Internacional dels Paisatges Culturals.

Des del 2013 un grup de treball dirigit per Jochen Martz, Stéphanie de Courtois i Mónica Luengo treballa en l'actualització de la Carta de Florència, amb la intenció de produir un nou text que serveixi d'orientació per a tots els projectes relatius als jardins històrics.

EL MARC LEGAL I DOCUMENTAL

LA LEGISLACIÓ ESTATAL I AUTONÒMICA

La catalogació i la protecció dels jardins històrics té com a marc legal estatal la Llei 16/1985 del patrimoni històric espanyol i el Reial decret 111/1986, que desenvolupa parcialment aquesta norma. La Llei 16/1985 delega competències a les comunitats autònomes i, per tant, el seu desenvolupament. A Catalunya es va fer mitjançant la Llei 9/1993 del patrimoni cultural i el Decret 78/2002 del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic; a la Comunitat Valenciana, mitjançant la Llei 4/1998 del patrimoni cultural valencià, i a les Illes Balears, mitjançant la Llei 12/1998 del patrimoni històric de les Illes Balears.

Correspon a les comunitats autònomes, i per delegació als ens locals, establir, amb l'assessorament d'experts competents, les disposicions legals i administratives apropiades per a identificar, inventariar i protegir els jardins històrics. Aquesta protecció s'ha d'integrar en els plans d'utilització del sòl i en els documents d'ordenació i planificació del territori. Correspon igualment a les autoritats responsables concretar, amb l'assessorament d'experts competents, les disposicions econòmiques tendents a afavorir el

manteniment, la conservació, la restauració i, quan calgui, la recuperació dels jardins històrics o dels seus elements.

Segons la Llei 16/1985, sense perjudici de les competències que corresponguin als altres poders públics, són deures i atribucions essencials de l'Administració de l'Estat garantir la conservació del patrimoni històric espanyol, així com promoure'n l'enriquiment i fomentar i tutelar l'accés de tots els ciutadans als béns que hi estan compresos.

Per tant, en la catalogació i la protecció dels jardins històrics també s'ha de tenir en compte la legislació estatal i autonòmica relativa al sòl, així com els diferents plans urbanístics de les entitats locals i àrees metropolitanes.

CONVENCIONS I RECOMANACIONS INTERNACIONALS

A part de la legislació, hi ha convencions i recomanacions internacionals que, encara que no tinguin rang normatiu, han estat el marc de referència de les lleis i dels decrets anteriors. Cal destacar-ne les següents:

- La **Carta d'Atenes per a la restauració de monuments històrics**, adoptada per la Primera Conferència Internacional d'Arquitectes i Tècnics de Monuments Històrics i celebrada a Atenes el 1931, en la qual es van establir set resolucions sobre restauració i preservació dels monuments històrics.
- La **Convenció per a la Protecció del Patrimoni Mundial, Cultural i Natural** de la UNESCO (1972), adoptada per la Conferència General d'aquest mateix organisme el 16 de novembre de 1972, amb l'objectiu de promoure la identificació, protecció i preservació del patrimoni cultural i natural

- de tot el món considerat especialment valuós per a la humanitat, convenció a la qual es va adherir Espanya el 1982.
- La Carta internacional per a la conservació i restauració de monuments i llocs o **Carta de Venècia**, signada el 1964 amb motiu del II Congrés Internacional d'Arquitectes i Tècnics de Monuments Històrics, celebrat a Venècia, en el qual s'establiren els principis comuns que havien de presidir la manera de conservar-los i restaurar-los.
 - La Carta relativa a la salvaguarda dels jardins històrics o **Carta de Florència**, elaborada el 1981 pel Comitè Internacional de Jardins Històrics ICOMOS-IFLA reunit a Florència i adoptada el 15 de desembre de 1982 per l'ICOMOS amb vista a completar la Carta de Venècia en aquesta matèria específica.
 - El **Document de Nara sobre l'autenticitat**, redactat per quaranta-cinc representants de vint-i-vuit països després de la seva deliberació sobre la definició i l'avaluació de l'autenticitat a la conferència de Nara, el novembre del 1994. Aquest document proporciona una comprensió més àmplia sobre la preservació i la restauració dels objectes i dels edificis antics tenint en compte la diversitat cultural i del patrimoni cultural per tal d'avaluar el valor i l'autenticitat dels béns culturals d'una manera més objectiva.
 - Els **Principis per a l'anàlisi, conservació i restauració de les estructures del patrimoni arquitectònic**, document ratificat per l'ICOMOS l'octubre del 2003, que conté recomanacions per a garantir l'aplicació d'uns mètodes racionals d'anàlisi i restauració adequats a cada context cultural.
 - El document de Criteris de conservació del patrimoni arquitectònic del segle xx o **Document de Madrid**, elaborat pel

Comitè Científic Internacional del Patrimoni del Segle xx d'ICOMOS i presentat a Madrid el juny del 2011, que estableix els criteris d'identificació, conservació, intervenció i gestió del patrimoni del segle xx.

- La Carta per a llocs de significació cultural o **Carta de Burra**, adoptada i actualitzada periòdicament per l'ICOMOS d'Austràlia, la darrera versió de la qual és la del 2013, amb l'objectiu de reflectir el desenvolupament de la comprensió de la teoria i la pràctica de la gestió del patrimoni cultural.
- **Gestió del patrimoni mundial cultural**, manual de referència publicat el 2013 per la UNESCO, que ofereix orientacions sobre la gestió del patrimoni per tal de complir les prescripcions de la Convenció i ajuda per a garantir que el patrimoni tingui una funció dinàmica en la societat i per a aprofitar els beneficis mutus que se'n puguin obtenir.
- Les **Directrius pràctiques sobre l'aplicació de la Convenció per a la Protecció del Patrimoni Mundial**, de la UNESCO i del Centre del Patrimoni Mundial, la darrera versió de les quals és del 2019, en què es defineixen els procediments relatius a inscripcions noves, protecció de llocs, incorporacions a la Llista del Patrimoni Mundial en Perill i el subministrament d'assistència internacional en el marc del Fons del Patrimoni Mundial.
- Les **Recomanacions sobre les actuacions en el patrimoni arbori dels jardins i parcs històrics**, elaborades pel grup de treball de jardins històrics i paisatge de l'Associació Espanyola de Parcs i Jardins Públics (AEPJP), presentades a Granada l'any 2019.

ALTRA NORMATIVA

- La norma tecnològica **NTJ 15H: gestió de jardins històrics**, publicada el gener del 2018 per la Fundació de la Jardineria i el Paisatge dins de la col·lecció «Normes Tecnològiques de Jardineria i Paisatgisme (NTJ)», amb la finalitat principal d'assistir els responsables de la gestió, la conservació i el manteniment dels jardins històrics.

SEGONA PART

EL JARDÍ HISTÒRIC

La Carta de Florència (1981) defineix el jardí històric com una composició arquitectònica i vegetal que, des del punt de vista de la història o de l'art, té un interès públic. Com a tal, el jardí històric és considerat monument. És una composició d'arquitectura el material de la qual és essencialment vegetal i, per tant, viu, perible i renovable. Segons la mateixa carta, la composició arquitectònica d'un jardí històric és determinada pel seu traçat i els diferents perfils del terreny, les masses vegetals (espècies, volums, jocs de colors, distàncies, alçàries respectives), els elements constructius i decoratius, i les aigües en moviment o en repòs.

D'acord amb la Llei de patrimoni històric (Llei 16/1985), un jardí històric és un espai delimitat, resultat de l'ordenació d'elements naturals feta per l'ésser humà, a vegades complementat amb estructures de fàbrica, i considerat d'interès segons el seu origen o passat històric o els seus valors estètics, sensorials o botànics.

L'NTJ 15H (2018) subratlla el caràcter efímer i la mutabilitat com a aspectes consubstancials del jardí històric, tant per raons de la seva mateixa naturalesa com pels canvis socials, culturals i artístics que l'hagin pogut afectar.

La UNESCO (1992) amplia el concepte de la Carta de Florència i considera els jardins històrics paisatges culturals, és a dir, monuments que integren els valors històrics, artístics, socials, culturals i naturals del seu context.

La Carta italiana dels jardins històrics (1981) estableix que el jardí històric constitueix un ens unitari, limitat, perible, ir-repetible, que té el seu propi procés de desenvolupament, la seva pròpia història (naixement, creixement, canvi i degradació), que reflecteix la societat i la cultura que l'han concebut, construït o utilitzat i que, tanmateix, hi han entrat en relació. El procés històric global del jardí materialitza l'evolució de la seva estructura i de les configuracions adoptades successivament en el decurs del temps.

En comentar la Carta italiana, Jochen Martz (2017) considera el jardí històric un monument compost per diverses capes, sovint comparat amb un palimpsest, resultat de les nombroses etapes de desenvolupament que poden fer-se visibles si se les examina de prop. Sota aquest argument, un jardí original pot ser vist, no solament com a original, sinó també com una suma d'originals nascuts en diferents etapes al llarg del temps. Tot i això, establir que un jardí històric és el resultat d'un desenvolupament organitzat en diverses capes no significa que se n'hagin d'acceptar tots els canvis o totes les intervencions. Arriba a la conclusió que els diversos «estrats» no tenen tots el mateix «valor de monument» i que, consegüentment, s'han de desenvolupar mètodes d'avaluació dels diversos «estrats» o canvis.

En un altre ordre de consideracions, Mónica Luengo (2017) fa notar que el concepte actual de patrimoni té un caràcter dinàmic, cosa que comporta acceptar canvis inevitables i, en conseqüència, tenir tolerància davant dels canvis. De la mateixa manera, His-

toric England (2008) defineix la conservació com un procés de gestió del canvi, la qual cosa permet preservar més bé el valor patrimonial dels llocs, afavorint qualsevol acció encaminada a revelar o consolidar millor aquests valors per a les generacions actuals i futures (quart principi). El document també diu que «la gestió sostenible d'un lloc comença per comprendre i definir com, per què i en quina mesura posseeix els valors culturals i naturals, en una paraula: la seva significació».

Complementàriament, Luengo (2017) també indica que només a través de la comprensió de la importància, de l'autenticitat, dels valors, de la significació d'un lloc, és possible avaluar les estratègies de gestió (particularment, el manteniment, la renovació i la reparació cíclica) capaces de mantenir els valors patrimonials del lloc. Segons Luengo, conservar i gestionar un parc o jardí històric és mantenir-ne l'essència, la significació, l'autenticitat. La tasca del gestor no consisteix a reinventar els jardins històrics, sinó a gestionar-los d'una manera que es puguin adaptar als canvis sense perdre el seu esperit d'origen.

Ateses totes aquestes consideracions, resultat de l'evolució de les idees, del coneixement adquirit i del debat compartit pels experts més destacats en la matèria durant més de vint-i-cinc anys, des de Jardins i Jardiniers: Art, Ciència i Oficis, fem nostres aquestes reflexions i entenem el **jardí històric com un patrimoni viu i dinàmic, un lloc que va recollint el pas del temps i les incorporacions i modificacions que s'hi han anat fent, que es poden admetre sempre que preservin l'autenticitat, l'essència i la significació cultural del jardí.**

CRITERIS PER A LA CATALOGACIÓ D'UN JARDÍ HISTÒRIC

La bibliografia relacionada amb els criteris que serveixen per a revalorar d'una manera objectiva els jardins històrics és gairebé inexistent. Fins al moment, una de les poques referències que s'han pogut localitzar és la de les associacions angleses que treballen amb patrimoni jardiner, el National Trust i la Garden History Society, les quals detallen en uns documents divulgatius les consideracions que s'han de tenir en compte en la proposta de catalogació de jardins o de llocs històrics. Una altra referència són els criteris de caracterització per a la catalogació elaborats per l'esmentada NTJ 15H.

Inspirats en tots aquests documents, així com en el treball dut a terme per l'Ajuntament de Barcelona en el Marc Estratègic dels Jardins Històrics, el grup Jardins i Jardineros: Art, Ciència i Ofici als Països Catalans hem adoptat un seguit de criteris que pretenen determinar per què és important catalogar i preservar un jardí en concret.⁴

4. A tots els efectes, en aquest document, el terme *jardí* es refereix tant a parcs com a jardins i a altres tipus d'enjardinaments.

Una primera consideració que cal tenir present és que els jardins susceptibles de ser considerats patrimoni que cal preservar són tots aquells que hagin estat creats a Catalunya en una època anterior al 1981⁵ i que compleixin, a més, un o més d'un dels criteris que es detallen a continuació:

- Ser un jardí d'un autor o dissenyador amb una trajectòria i un prestigi reconeguts.
- Ser un jardí amb un traçat i composició dels elements vegetals, artístics i de fàbrica que el singularitzin per la seva qualitat i representativitat, sempre que es conservi amb prou integritat.
- Ser un jardí representatiu de fets històrics, culturals i socials.

5. Data de la constitució dels ajuntaments democràtics. Hem acordat aquesta convenció atès que és una data històrica a tot l'àmbit territorial dels Països Catalans.

PAUTES PER A DETERMINAR LES INTERVENCIIONS EN UN JARDÍ HISTÒRIC

La condició d'obra conjunta de l'art i la natura és la que fa que la protecció i la determinació dels nivells d'intervenció en un jardí siguin extremament complexes i diferents per a cada cas. Tanmateix, la metodologia de treball sobre un jardí històric no difereix de l'emprada per a determinar les intervencions en altres tipus de béns. Per aquest motiu, en aquest document ens centrarem només en aquells punts que tenen a veure amb la singularitat del jardí i, molt especialment, amb el seu material viu.

RECERCA HISTÒRICA

L'estudi històric dels jardins és una disciplina que en el nostre país es troba encara en un estadi inicial, per diverses raons. En primer lloc, per la manca de valoració dels jardins com a obra d'art; en segon lloc, per l'existència de pocs especialistes formats en l'estudi i recerca dels jardins històrics i, finalment, a causa d'una documentació escassa i dispersa. Hi té un paper important, en aquesta realitat, el fet que la construcció d'un jardí privat està avui, i també en el passat, eximida de sol·licitar un permís

d'obra o de llicència urbanística i no cal, ni ha calgut mai, la presentació d'un projecte previ a l'execució. Poques vegades hi ha constància en els arxius municipals dels jardins privats executats i, en conseqüència, els historiadors de jardins han d'omplir aquest buit amb altres fonts disperses i, sovint, de localització i consulta difícils.

El material de treball dels investigadors de jardins solen ser els arxius històrics, documentals i familiars —formats principalment per fons d'imatges, plànols, factures, pressupostos o escrits interns—, les fonts bibliogràfiques com ara les descripcions en diaris i revistes de l'època i, molt especialment, els arxius cartogràfics amb cartografia històrica, documents topogràfics i cadastrals antics. També són font d'informació els fons etnogràfics com les manifestacions musicals i danses, així com la tradició relacionada amb els llocs, contes, llegendes, refranys, dites, etc. (també són d'interès qualsevol altra possible font iconogràfica que empli la fotointerpretació). També, si escau, cal recórrer a prospeccions del subsol amb metodologia arqueològica per a obtenir dades rellevants i concretes sobre les successives fases d'actuació, tant pel que fa a l'obra civil com a la identificació de les dades orgàniques. La bioarqueologia és avui una ciència que permet identificar en bona part els gèneres de plantes cultivats en jardins pretèrits i les condicions ambientals existents aleshores.

El canvi de nivell per sobreelevació és un dels problemes recurrents en els jardins històrics; per tant, és imprescindible dur a terme un estudi profund del recinte que inclogui prospeccions puntuals del subsol. Aquestes cales sovint són difícils de realitzar a causa de les arrels de les espècies vegetals properes, però són molt útils, perquè s'hi poden trobar vestigis arqueològics dels traçats originals.

En aquesta recerca, la identificació de les espècies plantades en el jardí, des de la seva creació i les aportades per intervencions posteriors, és essencial per a interpretar-lo. Treballar amb la natura i en un espai obert implica que sovint hi ha aportacions espontànies, per invasions o rebrots que poden desenvolupar-s'hi i esdevenir grans exemplars arboris, que poden desvirtuar o complicar la lectura global del jardí. També cal discernir entre les plantacions coherents amb la història del jardí i les que hi han estat produïdes per actuacions errònies.

Com a síntesi, cal indicar que, en tots els casos, s'ha de fer una anàlisi i una diagnosi profundes del jardí objecte d'intervenció, estudiant-ne el context (i l'evolució) i documentant-ne la història (si pot ser, a partir del projecte original i, si no, mitjançant les referències i descripcions d'altres autors).

LECTURA I INTERPRETACIÓ DEL JARDÍ

En tots els casos, cal determinar l'evolució i les intervencions fetes en el jardí, i situar-les en el context històric, social i territorial. Els estudis històrics previs han de permetre determinar les fases evolutives, les etapes constructives, els canvis realitzats i les reformes experimentades pel jardí, així com els canvis de traçat, de composició, de conformació i de tipologia del verd.

La interpretació de l'evolució d'un jardí històric ha de garantir que pugui ser llegit globalment i que representi, no tan sols el seu propi passat, sinó també el de la societat que el va fer possible. Cal que el jardí preservi la seva essència i el seu esperit, sense perdre la capacitat per a transmetre el missatge o el significat. Si es vol assegurar el caràcter científic de les intervencions, cal que

el projecte d'actuació sobre el jardí —es tracti d'una restauració, d'una rehabilitació o de qualsevol altra tipologia d'intervenció— estigui basat en proves convincents, sense conjectures. Això no implica necessàriament haver de fer una actuació historicista, sinó que obliga a conèixer amb profunditat l'essència del jardí.

Qualsevol intervenció en un jardí històric obliga a contemplar-ne tots els elements, tant si són d'obra civil i artística, com els d'origen natural com ara la topografia, l'aigua i, molt especialment, la vegetació, i a protegir la geometria generadora del jardí. Les visuals i vistes generades en un jardí són també fonamentals per a assegurar la integritat del jardí. L'anàlisi del tractament topogràfic del jardí, a més d'orientar sobre el seu estil artístic, ajuda a determinar els trets definitoris de la composició global que té. Una intervenció que modifiqui profundament el joc topogràfic del jardí molt probablement l'allunyarà del seu esperit original.

L'aigua d'un jardí, més enllà del paper determinant que té per a la supervivència de la vegetació, és un element compositiu de primer ordre. L'aigua reposada en basses, estanys i llacs compon textures, llums i reflexos. L'aigua en moviment, siguin petits brolladors o cascades, genera sons i remors que impacten directament en els sentits i la percepció global del jardí del visitant, la major part de vegades d'una manera totalment inconscient. Qualsevol intervenció ha de preveure, per tant, aquests intangibles.

Pel que fa a la vegetació, l'element compositiu principal del jardí, és essencial identificar-la no sols botànicament —gènere i espècie—, sinó determinar també quin és el paper que té en el conjunt paisatgístic. Els elements vegetals estructurants més destacats dels jardins solen ser els arbres, que es poden trobar com a elements aïllats, en alineacions projectades o com a bosquets, però també són determinants com a elements compositius les

tanques retallades, les topiàries o els grups arbustius o de flor i les composicions amb plantes vivaces o entapissants. Depenent de la tendència artística en la qual es trobi inscrit el jardí, són les mateixes plantacions les que generen el traçat del jardí, sense cap element constructiu que el reforci. En tractar-se d'elements vius que creixen i evolucionen, la seva lectura pot ser impossible si el jardí no ha estat conservat i mantingut d'una manera sostinguda en el temps. Atesa la variació temporal dels jardins associada principalment a la vegetació, les actuacions s'han de fer pensant en cadascuna de les estacions, de manera que, en realitat, gairebé és com estudiar, protegir o intervenir quatre jardins diferents.

A més de preveure tots els elements propis, en les intervencions en jardins històrics cal estudiar i conèixer el territori, les tradicions i les característiques de cada zona. Els que estan situats fora de les zones urbanes no es poden separar del context: el teixit agrícola i forestal entès com a fet ambiental i com a lloc d'activitat productiva.

TIPOLOGIES D'INTERVENCIÓ EN UN JARDÍ HISTÒRIC

Les intervencions en un jardí històric poden ser molt variades i algunes difereixen de les tipologies habituals en la preservació de patrimoni arquitectònic i artístic constituït per material inert. En qualsevol intervenció en jardins històrics sorgeix la necessitat real de catalogar els elements d'interès, de redactar un projecte específic, d'estudiar possibles nous usos i, si és necessari, de crear una comissió de control i seguiment composta per tècnics competents en els diversos àmbits: jardineria, arquitectura, història i història de l'art, biologia, geologia, agricultura, hidrologia, etc.

La intervenció en un jardí històric demana no sols un projecte d'actuació científic i rigorós, sinó també una programació adequada i una planificació de recursos i mitjans que n'assegurin la conservació i el manteniment correctes. En el marc de la sostenibilitat, i sempre que sigui possible, els projectes d'intervenció han de prioritzar actuacions, materials, instal·lacions, equipaments, tecnologies, que siguin respectuosos amb el medi ambient i la salut, que optimitzin els recursos promovent l'economia circular i que potenciïn la cohesió social.

Des de Jardins i Jardiniers hem fet un procés d'anàlisi, comparació i debat de les diferents tipologies d'intervenció susceptibles

de fer-se en un jardí històric, i hem determinat com a més destacades les que descrivim a continuació.

- **Conservació:** entesa com el conjunt d'operacions destinades a salvaguardar el jardí i els seus valors patrimonials, sense alterar-ne l'estètica i la composició. La conservació és una categoria d'intervenció que es fa de manera sostinguda, no és una actuació excepcional. Són tasques de conservació, per exemple, les substitucions, que en un jardí són imprescindibles, ja sigui a causa del creixement o la mort dels exemplars vegetals, o bé per l'envelliment i la destrucció dels materials inerts (ceràmica, fusta, ferro, etc.).
- **Manteniment:** es tracta del conjunt de treballs sistemàtics destinats a tenir en bon estat els components d'un jardí i que formen part del dia a dia dels treballs de jardineria. Un manteniment incorrecte pot canviar totalment el caràcter d'un jardí. Els materials compostius d'un jardí són de dos tipus: vius (la vegetació) i inerts (la resta); cal, per tant, plantejar treballs de manteniment diferenciats en funció de les seves diferents necessitats. El manteniment s'ha de fer extensiu al conjunt de les infraestructures: accessos, xarxa de vials, talussos d'aterrament, xarxa de distribució d'aigua, entre altres.
- **Reposició:** en un jardí històric, entenem com a reposició la substitució d'un o diversos elements vegetals que hagin arribat al seu final biològic o funcional per altres de la mateixa espècie o cultivar, amb l'objectiu de mantenir el disseny original. La reposició d'un exemplar vegetal no sempre és possible a causa de canvis ambientals, com ara la temperatura o la insolació, canvis agronòmics, com la manca de disponibilitat d'espai a causa del creixement de la vegetació circumdant, la manca o l'excés d'aigua o l'afectació de plagues i malures.

- **Renovació:** el canvi climàtic té una incidència directa en la major part dels factors que impedeixen fer una reposició amb la mateixa espècie vegetal, cosa que obliga a fer una renovació. Entenem per renovació la substitució d'exemplars vegetals per altres d'una espècie o cultivar similar, resistent o tolerant a les noves condicions ambientals adverses.

L'elecció de l'espècie de substitució és una decisió complexa i, sovint, no exempta de polèmica. La nova espècie s'hauria d'assemblar tant com fos possible a la que substitueix en port, textura, creixement vegetatiu i cromatisme i, si és possible, hauria de pertànyer al mateix període cronològic. De vegades, les cultivars evolucionades de la mateixa espècie que s'ha de substituir poden ser una bona alternativa, si és que no en difereixen gaire. Aquesta opció, molt probablement, no segueix el precepte bàsic d'utilitzar els materials de l'època del jardí, però tal vegada ajuda a mantenir-ne l'essència.

La reposició i la renovació requereixen l'existència de vivers especialitzats que subministrin el material vegetal que s'ha d'implantar amb una bona qualitat. En qualsevol cas, la substitució en el jardí històric s'assoleix en tres fases: la inicial, que comprèn la implantació i l'arrelament dels exemplars substituïts, buscant la integració de cada unitat en el conjunt global i garantint la convivència correcta; la de consolidació, que ha de permetre aconseguir la mida i la forma desitjades, i finalment, la de manteniment ordinari, destinada a la conservació adequada del conjunt vegetal.

- **Rehabilitació:** es tracta del conjunt d'intervencions que tenen com a objectiu l'adequació, la millora o l'actualització dels usos i funcions del jardí, mantenint-ne les característiques constructives i compositives. Aquesta tipologia d'inter-

venció és una de les més habituals, especialment quan el bé patrimonial canvia de règim d'ús i s'obre a visites del públic, canvi que obliga a garantir-ne l'accessibilitat i els recorreguts. Els criteris sovint són similars a les actuacions en patrimoni inert, però l'impacte que aquestes adequacions tenen sobre el patrimoni vegetal pot ser molt rellevant i sovint contraproduent per a la supervivència dels vegetals.

- **Remodelació:** procés destinat a modificar la forma d'un jardí per a adequar-lo a un nou model o nova funció. Si la remodelació afecta l'essència del jardí, entenem que perdria la consideració d'històric.
- **Restauració:** tal vegada és el terme més emprat quan es parla d'intervenció en un jardí. La restauració s'ha d'entendre com un conjunt d'intervencions, de caràcter excepcional, destinades a restablir les condicions constructives i compositives d'un jardí o d'un o diversos dels seus elements, que està o estan en procés de degradació a causa del deteriorament, el manteniment inadequat o la incúria, i que han fet que es perdin en part els valors patrimonials i no es pugui llegir el jardí correctament. La intervenció de restauració ha de respectar el procés històric global del jardí, que condensa en la seva materialitat les configuracions adoptades successivament al llarg del temps. La restauració només es pot abordar d'acord amb els punts següents:
 - Si el valor patrimonial dels elements restaurats és més gran que els valors que es perden, el projecte se sustenta en evidències convincents.
 - La forma actual no és conseqüència d'un esdeveniment d'importància històrica o artística.
 - El resultat final respecta les formes originals.
 - El manteniment de la restauració proposada és sostenible.

LA RESPONSABILITAT SOCIAL DELS JARDINS

La importància d'un jardí no tan sols rau en el seu patrimoni històric, artístic, literari i paisatgístic, sinó també en la seva capacitat per a transmetre'l, que, entre altres aspectes, és el factor clau per a garantir-ne la conservació.

L'accés a la cultura és un dret universal i les institucions públiques tenen la responsabilitat d'assegurar i garantir aquest dret a tothom. En aquest context, els jardins, com a espais de socialització amb valors botànics, històrics, literaris, artístics i paisatgístics, han de ser impulsors de les bones pràctiques.

La funció social dels jardins exigeix pensar noves fórmules per a fidelitzar el públic que té i atreure i captar nous visitants i usuaris. En aquest context, un dels grans reptes del segle XXI és entendre els jardins com a espais d'integració social que contribueixin a les polítiques de promoció de l'educació i l'aprenentatge, eliminant barreres de mobilitat, sensorials, cognitives, socials i econòmiques. Els jardins no estan exempts d'aquests rols i, per tant, han de ser especialment sensibles a l'hora de garantir l'accessibilitat a tothom, tenint en compte els diferents col·lectius que integren la societat i evitant que ningú no en quedi exclòs.

Les solucions són ja força conegudes: el disseny de plafons informatius accessibles a ciutadans amb mobilitat reduïda; l'ús de plànols amb làmines en relleu per a usuaris amb discapacitat visual (que els permetin conèixer la concepció del jardí, les varietats botàniques, el recorregut accessible amb punts multisensorials, etc.); la utilització d'escriptura amb macrocaràcters i en braille per als visitants amb dificultat visual i ceguesa, o vídeos que són útils per a tots els ciutadans si es realitzen amb locució, amb intèrpret de llengua de signes —per als visitants sords oralistes— o amb subtítols —per als col·lectius amb dificultat auditiva. Els vídeos es poden vincular, a través del canal de Youtube, a pàgines web públiques i accessibles i, per tant, es poden descarregar abans de la visita del jardí.

La introducció o incorporació d'itineraris que recullin l'experiència olfactiva contribuiria, sens dubte, a la creació mental d'espais simbòlics. Es tracta d'aprofitar l'efecte multiplicador dels sentits combinats, per a aproximar-se, d'una manera indirecta, a la percepció que s'obté a través d'una experiència merament visual i que de ben segur enriquiria a tothom i no sols als usuaris amb alguna discapacitat sensorial.

Atesa la singularitat dels jardins històrics, en cada cas cal valorar acuradament quines d'aquestes mesures es poden implementar sense posar en risc l'autenticitat, l'essència i la significació cultural d'aquell jardí concret.

ANNEXOS

GLOSSARI

artístic -a Fet amb art.

autenticitat Qualitat d'un jardí històric o un dels seus elements que expressa certesa en la composició i l'origen que té, o en les seves diferents etapes. Aquesta certesa és garantida a partir de l'anàlisi dels caràcters i circumstàncies que mostra.

autoria Identitat de l'autor o autors d'un jardí històric.

composició Disposició espacial dels elements estructurals d'un jardí històric.

conservació Conjunt d'operacions destinades a salvaguardar el jardí i els seus valors patrimonials, sense alterar-ne l'estètica ni la composició.

consolidació Conjunt d'operacions destinades a garantir la fermesa, la integritat i l'estabilitat dels elements estructurals de fàbrica o arquitectònics d'un jardí històric.

cronologia Sèrie ordenada temporalment dels esdeveniments relatius a un succés o a un jardí.

desplaçament Conjunt d'operacions excepcionals destinades a relocalitzar elements que per l'interès que tenen cal conservar, preferentment, a prop de la localització actual. Es permet el desplaçament del bé només quan està afectat per motius d'interès públic general.

època Delimitació de l'espai de temps comprès entre dos fets o esdeveniments que han marcat un abans i un després en el procés evolutiu de la societat i de les cultures.

- essència** Conjunt d'atributs d'un objecte que el fan ser el que és i que posseeix per si mateix, ja que sense aquests atributs perd la identitat.
- estètica** Atribut que pertany a la bellesa, a l'art i dona un sentit harmònic del lloc, que evoca les sensacions i la percepció.
- estil** Conjunt de característiques que identifiquen la tendència artística, cultural i social d'una època, d'una obra o d'un autor.
- etapa** Període, fase, en el curs d'un esdeveniment, en un procés.
- inclusió** Disposició de nous elements o adaptació d'elements existents amb la finalitat de millorar els usos i l'accessibilitat, així com l'adequació a les respectives normatives actuals, incloent-hi les de seguretat.
- manteniment** Conjunt de treballs sistemàtics destinats a tenir en bon estat els components d'un jardí.
- reconstrucció** Conjunt d'intervencions que tenen com a objectiu la construcció total o parcial d'un jardí desaparegut o del qual només queden vestigis insuficients. Si es fa, però, en cap cas no pot ser considerat un jardí històric.
- recreació** Creació d'un jardí evocant models, estils o elements d'altres èpoques, en un espai on no havia existit mai un jardí històric.
- recuperació** Conjunt d'intervencions destinades a restablir elements compostius o constructius d'un jardí històric, basades en els vestigis que en subsisteixen o en una evidència documental irrefutable.
- rehabilitació** Conjunt d'intervencions que tenen com a objectiu l'adequació, millora o actualització dels usos i funcions del jardí, mantenint-ne les característiques constructives i compositives.
- remodelació** Procés destinat a modificar la forma d'un jardí per a adequar-lo a un nou model o nova funció. Si la remodelació afecta l'essència del jardí, perdre la consideració d'històric.
- renovació** Substitució d'exemplars vegetals per altres d'una espècie o cultivar similar, resistent o tolerant a les noves condicions ambientals adverses.

reparació Operació puntual destinada a posar en bon estat un element d'un jardí històric que ha estat objecte d'un dany, una avaria o una destrucció parcial.

reposició Substitució d'un o diversos elements vegetals que hagin arribat al seu final biològic o funcional per altres de la mateixa espècie o cultivar que els del disseny original.

representativitat Qualitat d'un jardí que constitueix un exponent d'una època, un estil, un autor.

restauració Conjunt d'intervencions de caràcter excepcional destinades a restablir les condicions constructives i compositives d'un jardí o d'un o diversos dels seus elements, que està o estan en procés de degradació. La restauració, no obstant això, s'ha d'aturar allà on comencen les hipòtesis.

restitució Conjunt d'intervencions de caràcter excepcional destinades a retornar els elements vegetals d'un jardí històric a l'estat o a la forma originals.

significació cultural (o **importància cultural**) Apreciació qualitativa del conjunt de valors estètics, històrics, científics, botànics, socials, immaterials o espirituals d'un lloc, tant des del punt de vista del passat i del present, com del futur.

singularitat Qualitat d'un jardí que té quelcom de remarcable que el fa únic i diferent de la resta.

traçat Descripció espacial d'un jardí que serveix per a referenciar-ne, habitualment en planta, els elements principals.

BIBLIOGRAFIA

- ACCADEMIA DELLE ARTI DEL DISEGNO A FIRENZE (1981). *Carta italiana dei giardini storici*. Florència.
- AÑÓN FELIU, Carmen (1989). «El jardín histórico: notas para una metodología previa al proyecto de recuperación». Primer Seminari Internacional de Restauració de Jardins Històrics (23-24 abril 1989). Ajuntament de Barcelona, Escola Taller del Laberint d'Horta i INEM.
- (2010). «Rehabilitación y jardines. Evolución y principios». *Jardins: de l'artifici a la restauració*. XXXIII Curset. Jornades Internacionals sobre la Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic [CD-ROM]. Agrupació d'Arquitectes per a la Defensa i la Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic (AADIPA), Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.
- AUSTRALIA ICOMOS (2013). *The Burra Charter* [en línia]. Burwood: Australia ICOMOS. <<https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>> [Consulta: 2 gener 2020].
- BÉNÉTIÈRE, Marie-Hélène (2000). *Jardin. Vocabulaire typologique et technique. Inventaire general du patrimoine culturel*. París: Centre des Monuments Nationaux. Éditions du Patrimoine.
- CALNAN, Mike [et al.] (2001). *Rooted in History: Studies in Garden Conservation*. Londres: National Trust.

- CATALANO, Mario; PANZINI, Franco (1990). *Giardini storici: teoria e tecniche di conservazione e restauro*. Roma: Officina.
- Cercaterm. <<http://www.termcat.cat/ca/Cercaterm>>.
- CHARTIER, Émile-Auguste (1931). *Vingt leçons sur les Beaux-Arts*. París: Gallimard.
- COMITÈ INTERNACIONAL DE JARDINS HISTÒRICS ICOMOS-IFLA (1982). *Carta relativa a la salvaguarda dels jardins històrics (Carta de Florència)*. París: Consell Internacional dels Monuments i Llocs Històrics (ICOMOS).
- COSTA, M. [et al.] (2009). *La protecció del patrimoni cultural immoble: Guia per a l'elaboració dels catàlegs municipals de béns protegits*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- «Decret 78/2002, de 5 de març, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic» (2002). *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 3594 (13 març).
- Diccionari.cat. <<http://www.diccionari.cat/>>.
- DINGWALL, Christopher; LAMBERT, David (1997). *Historic parks and gardens in the planning system: A handbook*. Reigate: Landscape Design Trust.
- Enciclopèdia.cat. <<https://www.enciclopedia.cat/>>.
- FUNDACIÓ DE LA JARDINERIA I EL PAISATGE (2018). *NTJ 15H Gestió de jardins històrics*. Normes tecnològiques de jardineria. Barcelona: Fundació de la Jardineria i el Paisatge.
- GARCIA ESPUCHE, Albert (2014). *Una societat assetjada: Barcelona 1713-1714*. Barcelona: Empúries.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE CULTURA I DEPARTAMENT DE TERRITORI I SOSTENIBILITAT (2013). *Directrius de contingut per als catàlegs de béns protegits i plans especials de protecció. Sistematització del planejament urbanístic* [en línia]. Barcelona: Generalitat de Catalunya. <http://territori.gencat.cat/web/.content/home/01_departament/documentacio/territori_urbanisme/urbanisme/documentacio_tecnica/directrius_catalog_bens_pep.pdf> [Consulta: 13 desembre 2019].

- GOODCHILD, Peter (1989). «Estudios y registros de jardines y parques históricos en el Reino Unido». Primer Seminari Internacional de Restauració de Jardins Històrics (23-24 abril 1989). Ajuntament de Barcelona, Escola Taller del Laberint d'Horta i INEM.
- HISTORIC ENGLAND (2008). *Conservation, principles, policies and guidance for the sustainable management of the historic environments*. Londres: English Heritage.
- ICOMOS (1931). *La Charte d'Athènes pour la Restauration des Monuments Historiques* [en línia]. París: ICOMOS. <<https://www.icomos.org/fr/chartes-et-normes/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/425-la-charte-dathenes-pour-la-restauration-des-monuments-historiques-1931>> [Consulta: 2 gener 2020].
- (1964). *Carta Internacional sobre la Conservación y la Restauración de Monumentos y Sitios (Carta de Venecia 1964)* [en línia]. II Congreso Internacional de Arquitectos y Técnicos de Monumentos Históricos. Venècia. <https://www.icomos.org/charters/venice_sp.pdf> [Consulta: 2 gener 2020].
- (1971). *Colloque International Jardins Historiques*. Fontainebleau.
- (2003). *Principios para el análisis, conservación y restauración de las estructuras del patrimonio arquitectónico* [en línia]. <https://www.icomos.org/charters/structures_sp.pdf> [Consulta: 2 gener 2020].
- (2011). *Criteris de conservació del patrimoni arquitectònic del segle xx, Document de Madrid* [en línia]. <<http://www.icomos-isc20c.org/pdf/7madriddocumentversionfinalcatalan.pdf>> [Consulta: 2 gener 2020].
- «Instrumento de aceptación de 18 de marzo de 1982, de la Convención sobre la Protección del Patrimonio Mundial, Cultural y Natural, hecha en París el 23 de noviembre de 1972» (1982). *Boletín Oficial del Estado*, núm. 156 (1 juliol).
- El jardí com a font històrica: Mesopotàmia, Egipte, Grècia i Roma*. Jornada internacional (2018). Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona. [Organitzadors: Universitat de Barcelona i Institució Catalana d'Estudis Agraris]

- Jardins d'Empúries: La jardineria en època romana* (2006). Catàleg de l'exposició organitzada per l'Ajuntament de l'Escala i el Museu d'Arqueologia de Catalunya. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- «Ley del patrimonio histórico español» (1985). *Boletín Oficial del Estado*, núm. 155 (29 juny).
- «Llei 9/1993, de 30 setembre, del patrimoni cultural català» (1993). *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 1807 (11 octubre).
- «Llei 4/1998, d'11 juny, del patrimoni cultural valencià» (1998). *Diari Oficial del Govern Valencià*, núm. 3267 (18 juny).
- «Llei 12/1998, de 21 desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears» (1998). *Butlletí Oficial de les Illes Balears*, núm. 165 (29 desembre).
- LUENGO, Mónica (2017). «La Charte de Florence: Défi face au nouveau paradigme du patrimoine». A: *Colloque International Que deviennent les jardins historiques? Un état des lieux*. Sceaux: Silvana.
- MARTZ, Jochen (2017). «La Charte de Florence et la conservation des jardins du point de vue des pays germanophones: critique, discussion et nouvelles perspectives». A: *Colloque International Que deviennent les jardins historiques? Un état des lieux*. Sceaux: Silvana.
- «Real decreto 111/1986, de 10 de enero, de desarrollo parcial de la Ley 16/1985, de 25 de junio, del patrimonio histórico español» (1986). *Boletín Oficial del Estado*, núm. 24 (28 gener).
- «Recomendaciones sobre las actuaciones en el patrimonio arbóreo de los jardines históricos» (2019). Jornada *La renovación de patrimonio vegetal en los parques y jardines históricos: la gestión del arbolado*. Granada: AEPJP. <<https://www.aepjp.es/seminario-renovacion-patrimonio-vegetal-gestion-del-arbolado/>> [Consulta: 3 febrer 2020].
- TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA; FUNDACIÓ DE LA JARDINERIA I EL PAISATGE (2016-2023). *Glossari de jardins i paisatgisme* [en línia]. Barcelona: TERMCAT. <<https://www.termcat.cat/ca/diccionaris-en-linia/222>>.

- UNESCO (1972). *Convención para la protección del patrimonio mundial, cultural y natural* [en línia]. París: UNESCO. <<https://whc.unesco.org/archive/convention-es.pdf>> [Consulta: 2 gener 2020].
- (2003). *Convenció per a la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial* [en línia]. París: UNESCO. <<https://ich.unesco.org/doc/src/00009-CA-PDF.pdf>> [Consulta: 17 desembre 2019].
- (2005). *Convenció per a la protecció i la promoció de la diversitat de les expressions culturals* [en línia]. Barcelona: Generalitat de Catalunya. <https://dadesculturals.gencat.cat/web/.content/sscc/gt/arxius_gt/fb267.pdf> [Consulta: 17 desembre 2019].
- UNESCO, CENTRE DEL PATRIMONI MUNDIAL (2014). *Gestión del patrimonio mundial cultural: Manual de referencia*. París: UNESCO; ICCROM; ICOMOS; UICN.
- (2019). *Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondial* [en línia]. París: UNESCO. <<https://whc.unesco.org/document/178169>> [Consulta: 2 gener 2020].
- UNESCO; ICCROM; ICOMOS (1994). *Documento de Nara sobre la autenticidad* [en línia]. <<https://www.icomos.es/2017/01/documento-de-nara-sobre-la-autenticidad/>> [Consulta: 13 desembre 2019].
- WATKINS, John; WRIGHT, Thomas (ed.) (2007). *The management and maintenance of historic parks, gardens and landscapes: The English heritage handbook*. Londres: Frances Lincoln.

